

ПРАВО

ЮРИДИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

України

Науково-практичне фахове видання

Засноване у 1922 році

Видається щомісячно

Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ № 17414-6184ПР

Передплатний індекс: 74424

Адреса редакційної колегії:

04107, м. Київ

вул. Багговутівська, 17–21

Тел.: 0 (44) 537-51-00

Головний редактор:

Святоцький О. Д.,

доктор юридичних наук,

професор,

академік НАПрН України

E-mail: info@pravoua.com.ua

Відповідно до рішення
Президії Вищої атестаційної комісії України
(постанова від 10 лютого 2010 року № 1-05/1)
журнал «Право України» внесено до переліку
фахових видань у галузі юридичних наук

ЗАСНОВНИКИ ЖУРНАЛУ

Національна академія правових наук України

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Конституційний Суд України

Верховний Суд України

Вищий господарський суд України

Генеральна прокуратура України

Міністерство юстиції України

Спілка адвокатів України

ВИДАВЕЦЬ

© Редакція журналу «Право України»

11–12/2012

ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ ПРАВОПРИПИНЕННЯ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ

А. КОСТРУБА

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного і трудового права
(Таврійський національний університет
ім. В. І. Вернадського)*

Питання юридичних фактів завжди привертало увагу вчених-юристів багатьох галузей права. Будучи однією з фундаментальних категорій юриспруденції, теорія юридичних фактів знайшла своє поширення в дослідженнях як представників матеріальних галузей права, так і процесуальних. На сьогодні категорія юридичних фактів використовується й у наукових дослідженнях, і у практиці правозастосування. Розгляд таких правових явищ, як норма права, виникнення, розвиток та припинення правовідносин також неможливий без категорії юридичних фактів. Кожен юрист розуміє вплив юридичних фактів на динаміку правовідносин і державно-правових процесів взагалі. Вагомий внесок у розвиток теорії юридичних фактів зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М. Агарков, Ч. Азімов, В. Борисова, В. Вітрянський, В. Данілін, О. Дзера, І. Жилінкова, А. Завальний, О. Іоффе, В. Ісаков,

Г. Кикоть, О. Красавчиков, Є. Крашенніков, Н. Кузнєцова, О. Петришин, К. Победоносцев, С. Реутов, М. Рожкова, Р. Халфіна, М. Шаргородський та ін.

Здавалося б, що після таких фундаментальних досліджень проблематику юридичних фактів повністю розкрито юридичною наукою. Однак, на нашу думку, таке припущення є неправильним. Адже в ідеальну природу права, яке тісно пов'язане з суспільними відносинами, а тому з людською природою, яка постійно перебуває у процесі розвитку, закладено напрям на постійне вдосконалення та пристосування потребам людини та суспільства. У зв'язку з цим динамічний розвиток суспільних відносин розкриває нові сфери, які має врегулювати право, і саме в межах цих сфер потребують підтвердження або нового розгляду вже існуючі уявлення про ті чи інші юридичні явища, зокрема про юридичні факти. Крім того, чим більше

досліджень проводиться в певному напрямі, тим більше нових сфер для дослідження вони відкривають. До таких питань, зокрема належать правоприпиняючі юридичні факти, які в дослідженнях попередників не знайшли належного висвітлення і розглядалися лише в межах загальних положень про юридичні факти, а також механізм правоприпинення, якому взагалі не було приділено уваги. Саме ці обставини дозволяють стверджувати про динаміку розвитку навіть таких фундаментальних категорій, як юридичні факти, і обумовлюють їх актуальність, а також формують науковий та практичний інтерес до дослідження.

Метою статті є розгляд правоприпиняючих юридичних фактів та механізму правоприпинення як сукупності елементів, що у своєму взаємозв'язку здатні спричинити настання певних наслідків.

На нашу думку, механізм правоприпинення можна розглядати лише як частину механізму правового регулювання, адже на підставі того, що правоприпинення є наслідком правоприпиняючого юридичного факту, який є частиною механізму правового регулювання, воно, по-перше, тісно пов'язується з самим юридичним фактом, а по-друге, передбачається нормою права як юридичний наслідок. В іншому випадку його не могло існувати, оскільки непередбаченість нормою права робить такий наслідок фактичним, однак не юридичним. Так ми визначили, що до механізму правоприпинення входить правоприпиняючий юридичний факт, тобто його фактична та юридична сторона, норма права, яка закріплює правову модель правоприпиняючого юридичного факту, наслідки у формі правоприпинення. Однак розгляд наслідків у відриві від юридичного факту ставить їх поза

механізмом правоприпинення, у зв'язку з чим останній також містить причинно-наслідковий зв'язок між юридичним фактом та його наслідком, який є зв'язуючою ланкою між цими явищами. Крім того, існування правоприпиняючих юридичних фактів, а також наслідку у формі правоприпинення неможливе без правовідносин як правової оболонки, в межах яких вони відбуваються. У зв'язку з чим можна визначити таку систему елементів, що становлять зміст механізму правоприпинення: норма права, правовідносини, юридична сторона правоприпиняючого юридичного факту, фактична сторона правоприпиняючого юридичного факту, юридичний наслідок правоприпиняючого юридичного факту, фактичний наслідок правоприпиняючого юридичного факту, причинно-наслідковий зв'язок між правоприпиняючим юридичним фактом та його наслідком.

Варто зазначити, що механізм правоприпинення можна розглядати в статичному та динамічному вигляді. У статичному вигляді механізм правоприпинення є сукупністю засобів, які можуть бути використані для припинення правовідносин, прав, обов'язків, правомочностей або правосуб'єктності. Виникнення такого механізму пов'язується із закріпленням у нормі права всіх його юридичних елементів (юридична сторона правоприпиняючого юридичного факту та його юридичний наслідок). Наявність цих елементів дозволяє казати про існування механізму правоприпинення, однак, як і у випадку з юридичним фактом, порушення правил нормо-проектувальної техніки або нормотворення може зробити один з елементів механізму правоприпинення дефектним, що впливає на життєздатність всього механізму.

У динамічному вигляді механізм правопринищення являє собою сукупність всіх його елементів, які можуть породити відповідний наслідок.

Норма права

Закріплюючи нормативні приписи, право «прив'язує» моделі поведінки до реальності, до тих умов, в яких вони повинні реалізовуватися. Вони виступають як своєрідне «ядро» в системі суспільних відносин, як така підсистема, спираючись на яку, право здійснює перетворення всього масиву зв'язків. Норма права створює юридичну можливість існування юридичного факту.

Можна сказати, що правова норма або сукупність норм права є правовим віддзеркаленням фактичних подій, тому кожна дія або подія має свою фактичну сторону, яка проявляється в певному русі або просто в існуванні в об'єктивній дійсності, яка відповідає об'єктивним законам природи, водночас відповідаючи правовим моделям, закріпленим у нормах права, набувають правового характеру, правового виміру, вигляду.

Можна констатувати, що існуючи окремо від реальної (а не ідеальної, правової) дійсності, вона залишається лише моделлю, яка не здатна породити реального наслідку. Наслідок у ній передбачений лише як ідеальний, такий що не має тілесного вираження.

У нормі права закріплюються два елементи механізму правопринищення: 1) правова модель поведінки та 2) правий наслідок такої моделі. Однак розглядаються вони відокремлено як автономні елементи системи, оскільки їх встановлення є необхідним етапом для визначення факту існування правопринищючого юридичного факту взагалі. Крім того, варто зазначити, що за межі юридичного факту винесено наслідок як юридичний, так і фактичний. Це пояснюється тією обставиною,

що наслідок не є частиною юридичного факту. Юридичний факт є причиною наслідку. В іншому випадку юридичний факт мав розглядатися не як життєва обставина, з правовою моделлю якої норма права пов'язує настання певного наслідку, а як правова модель та наслідок, до якого вона призводить.

Також варто зазначити, що з точки зору правореалізації немає потреби у встановленні причинно-наслідкового зв'язку між юридичною стороною правопринищючого юридичного факту і його наслідком, оскільки вони повністю перебувають у межах норми права й закріплюються у процесі нормотворення. Іншими словами, норма права закріплює юридичну сторону юридичного факту та його наслідок, у зв'язку з чим існування причинно-наслідкового зв'язку презюмується. Сторони правовідносин не можуть змінити модель, закріплену в нормі права, вони можуть лише визначити, під яку саме модель підпадають їх дії.

Правовідносини

Будь-які відносини — це завжди певний вид взаємозв'язку між людьми, об'єктами, сторонами, елементами та інше. Це такий зв'язок, при якому зміни однієї сторони викликають зміни в іншій. Специфіка такого виду зв'язку в аспекті цивільного права проявляється в тому, що:

а) це відносини, що виникають між вільними та рівними сторонами;

б) це відносини, що регламентовані певними юридичними нормами, дотримання яких забезпечується силою, авторитетом держави [1, 40].

Характерним для правовідносин як елементу механізму правового регулювання та правопринищення є те, що коли у правовідношення вступають дві сторони, в одній з них є суб'єктивне право, а в іншій — обов'язок, що кореспондує цьому праву. Способом здій-

снення права однією стороною є виконання обов'язку іншою [2, 5]. Ця обставина впливає на наслідок юридичного факту, а відповідно і на його характер.

Таким чином, з точки зору суб'єктивного права й правової поведінки особи можна говорити про можливість існування правової моделі правоприняючих фактів у суб'єктивному праві. З точки зору уповноваженої особи (у правовідносинах), право є можливістю бути причиною дій зобов'язаної особи, при чому можливість діяти для уповноваженої особи є наслідком того, що вона може бути причиною дій зобов'язаного, тобто те, що зобов'язана особа вчиняє, не вчиняє чи терпить. З точки зору зобов'язаного, чуже право є заздалегідь визначеність дій зобов'язаного тими можливостями, які закладені в чужому суб'єктивному праві [3, 218]. З цього приводу цілком логічним є висновок, що правовідносини є ланцюгом юридичних фактів, які, у свою чергу, є логічним продовженням попередніх правовідносин і раніше існуючих юридичних фактів. Іншими словами, правовідношення — це встановлена об'єктивним правом взаємозалежність між людьми, що відкриває можливості для одних і закриває ці можливості для інших. Дія і становить основний і єдиний, очевидно реальний зміст правовідносин, в якому воно проявляється ззовні в той час як саме правовідношення є тільки порядком взаємообумовленості між цими діями, тобто обумовленість одних дій — іншими, так, що одні дії тягнуть за собою інші й одні дії повинні мати причиною інші [3, 218].

Юридична сторона правоприняючого юридичного факту

Все більшого поширення серед науковців на сьогодні знаходить розмежування змісту правовідносин на фак-

тичний і юридичний елементи. Відповідно до розмежування під фактичним елементом розуміються реально здійснювані учасниками правовідносин дії, спрямовані на реалізацію їх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. До юридичного змісту належить традиційне його визначення як сукупності прав і обов'язків їх учасників (М. Строгович), так і можлива їх поведінка (П. Єлькінд) [4, 475]. З приводу юридичних фактів дуже вдалою є позиція М. Рожкової, яка вносить точність в їх поняття шляхом розмежування поняття «правова модель обставин» і «юридичний факт». Під правовою моделлю обставин вона розуміє абстрактну (типову) обставину, яка закріплена в гіпотезі норми права (чи декількох норм права) і з якими норма права пов'язує виникнення певних наслідків. Юридичний факт, вважає вона, традиційно розуміється як реально існуюча життєва обставина — явище чи процес. І тому визначення юридичного факту не може базуватися на розумінні його як правової моделі обставин [5]. У зв'язку з цим юридичний факт представляється у вигляді явища об'єктивної реальності, відображеного у специфічній ідеальній системі — законодавстві [6, 733]. Вважаємо, що така позиція є слушною, оскільки вносить точність у визначення юридичного факту, відмежовуючи фактичні обставини від їх нормативної моделі. У зв'язку з цим будь-який юридичний факт слід розглядати як його праву модель, закріплену в нормі права та обставини об'єктивної дійсності, які відповідають цій моделі.

При цьому варто зазначити, що юридичну сторону юридичного факту становить диспозиція як форма його прояву та гіпотези як умови існування цієї форми.

Фактична сторона правоприпиняючого юридичного факту

Юридичний факт є тим явищем реальної дійсності, що приводить норму права до руху, перетворюючи суб'єкта права на суб'єкта конкретних правовідносин [7, 519]. З цього приводу слушно зауважив В. Щербина, який визначав юридичний факт як такий стан суспільних відносин, «поворот», «момент» в їх розвитку, з якими пов'язані певні юридичні наслідки (втручання правових норм у хід фактичних відносин) [8, 8].

Іншими словами, фактична сторона юридичного факту — це реальні дії чи події, які існують в об'єктивній дійсності та правові моделі яких відображені в нормах права.

Юридичний наслідок правоприпиняючого юридичного факту

Правоприпиняючий юридичний факт може припинити права, обов'язки, правовідносини та правосуб'єктність. При цьому на різних вертикальних чи горизонтальних рівнях він може мати протилежний характер. Наприклад, бути правоприпиняючим для конкретного суб'єктивного права, однак правозмінюючим для правовідносин у цілому або бути правоприпиняючим для одних правовідносин і правовстановлюючим для інших.

Фактичний наслідок правоприпиняючого юридичного факту

Залежно від характеру об'єкта правовідносин можуть мати місце різні фактичні наслідки правоприпиняючих юридичних фактів. В аспекті багатьох визначень юридичних фактів акценти зміщуються саме на юридичні їх наслідки, зокрема виникнення, зміна чи припинення прав, обов'язків або

правовідносин, а фактичні наслідки залишаються поза увагою. Це надає юридичним фактам нормативного (модельного забарвлення). Однак аналіз підстав припинення речових прав, а також зобов'язань дозволив дійти висновку, що в різних ситуаціях можуть мати різні фактичні наслідки юридичних фактів. Більшість підстав припинення речових прав відбувається шляхом переходу прав на річ від однієї особи до іншої, при цьому фактичним наслідком є фактичний перехід речі від однієї особи до іншої. Тобто перехід прав супроводжується переходом самої речі. Такі правоприпиняючі юридичні факти передбачені такими конструкціями припинення речових прав: відчуження власником свого майна, відмова власника від права власності, припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі, викуп пам'ятки історії та культури, примусове відчуження земельних ділянок приватної власності, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, з мотивів суспільної необхідності відповідно до закону, реквізиція, конфіскація, звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника. У всіх наведених випадках перехід прав супроводжує перехід речі.

Характерною рисою правоприпиняючих юридичних фактів у зобов'язальній сфері є те, що здебільшого юридичним наслідком є припинення всього зобов'язання, а тому і правовідношення, яке виникло на його підставі, при цьому фактичний наслідок може мати форму передачі речі або виконання фактичних дій або бути відсутнім взагалі. Так, зобов'язання може бути припинено шляхом передачі відступного або поєднанням боржника і кредитора в одній особі. За таких обставин фактичним наслідком

правоприпиняючого юридичного факту є перехід речі від однієї особи до іншої.

Однак більшість правоприпиняючих юридичних фактів у зобов'язальній сфері тягнуть лише юридичні наслідки. Ці юридичні факти мають відображатися в таких підставах припинення зобов'язань, як зарахування однорідних зустрічних вимог, новація, прощення боргу, неможливість виконання зобов'язання. Сам факт зарахування, прощення боргу, новації та неможливості виконання, який оформлюється належним чином, є юридичним і тягне наслідком припинення всього зобов'язання, при цьому фактичним наслідком таких дій є зникнення необхідності подальшого вчинення дій, крім новації, яка може передбачати виникнення нового зобов'язання з вчинення дій або передачі речей. Однак в усіх інших випадках припинення права чи обов'язків відірвано від речей у зв'язку з чим останні не враховуються безпосередньо в механізмі правоприпинення.

Таким чином, залежно від характеру правовідносин (речові чи зобов'язальні) фактичний наслідок правоприпиняючого юридичного факту може мати обов'язки чи факультативний характер. У речових відносинах річ завжди супроводжує право, у зв'язку з чим перехід права пов'язується з переходом речі. Водночас зобов'язальні правовідносини можуть передбачати перехід права без операцій з річчю або взагалі за її відсутності.

Причинно-наслідковий зв'язок між правоприпиняючим юридичним фактом та його наслідком

Особливість причинно-наслідкового зв'язку між правоприпиняючим юридичним фактом і наслідком полягає в тому, що по суті фактичні дії змінюють правове становище суб'єктів

цивільних правовідносин, або їх правомочності щодо об'єкта відносин. Можна також казати про те, що, як правило, причина є дією чи подією фактичною, а наслідок юридичним. Дія чи подія здатна викликати юридичний наслідок, якщо вона збіглася зі своєю правовою моделлю, у зв'язку з чим утворила правоприпиняючий юридичний факт, який призводить до юридичного наслідку у вигляді припинення прав, обов'язків чи правовідносин, передбачений нормою права. Крім того, перебуваючи в суто правовому вимірі настання наслідку може забезпечуватися фактичними діями. При цьому юридичний і фактичний наслідки можуть не збігатися у часі. Зокрема, виконання правоприпиняючого юридичного факту встановленого судом може здійснюватися Державною виконавчою службою. Наприклад, у разі задоволення віндикаційного позову судом права припиняються з моменту набрання рішенням законної сили. Припинення права володіння майном, що є предметом спору, не позбавляє особу, яка незаконно володіє чужим майном, фактичного володіння. Фактичне володіння може припинитися внаслідок фактичного відібрання речі у цієї особи службовцями спеціальних органів. При цьому *de jure* на річ поширюється право власності законного власника, а *de facto* ця річ ще знаходиться у володіння невластника.

Узагальнюючи викладене вище, можна дійти висновку, що розуміння механізму правоприпинення має як наукове, так і теоретичне значення. Так, теоретичне значення механізму правоприпинення полягає в тому, що він дозволяє більш точно зрозуміти, яким чином впливають ті чи інші обставини дійсності на правовідносини та їх зміст, а також до яких наслідків

можуть привести такі обставини на різних рівнях одних або декількох правовідношень. За його посередництвом можна встановити юридичний інструментарій для закріплення правових моделей правоприміняючих юридичних фактів, правильно спроектувати ці моделі і належним чином відобразити їх в положеннях законодавства. У правозастосовній діяльності проведені нами дослідження окресленої проблематики дозволять

сторонам договірних правовідносин правильно спроектувати положення договору й належним чином відобразити правові сторони правоприміняючих юридичних фактів у цих положеннях. Разом із тим окреслені нами питання мають стати підґрунтям для подальшого поглиблення досліджень у сфері теорії юридичних фактів та механізму правового регулювання майнових відносин.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Кардаш В. М. Сутність права та сутність правоохоронної діяльності: взаємовплив та взаємозалежність // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. — 2001. — Вип. 11. — С. 39–44.
2. Евсеев А. П. Процедура как средство реализации правоотношений // Проблемы законности : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. — Х., 2007. — Вип. 88. — С. 3–7.
3. Магази́нер Я. М. Заметки о праве // Известия ВУЗов. Серия Правоведение. — 2000. — № 5. — С. 215–224.
4. Сливич І. І. Класифікація юридичних фактів у кримінально-процесуальному праві // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. — 2005. — Вип. 30. — С. 473–478.
5. Рожкова М. Юридические факты в гражданском праве // Хазяйство и право. — 2006. — Приложение к № 7. — 80 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.rozhkova-ma.narod.ru/books_text/JUR-FACTI.htm.
6. Гордеев В. В. Правова природа юридичного факту // Держава і право : зб. наук. пр. Юрид. і політ. науки. — 2011. — Вип. 51. — С. 732–737.
7. Разбейко Н. В. Специфіка правопорушення в сфері господарювання як складного юридичного факту // Вісник Донецького національного університету. Серія В: економіка і право. — 2009. — Вип. 1. — С. 519–526.
8. Шербина В. Підстави виникнення охоронних правовідносин у трудовому праві // Підприємство, господарство і право. — 2006. — № 9. — С. 8–13.

Коструба А. В. Елементи механізму правопримінення: цивільно-правовий аспект теорії юридичних фактів

Анотація. Статтю присвячено розгляду механізму правопримінення та його елементів у сфері приватноправових відносин. Проаналізовано елементи механізму правопримінення та їх взаємозв'язок, визначено місце механізму правопримінення в механізмі правового регулювання майнових відносин.

Ключові слова: юридичний факт, правопримінення, механізм, правоприміняючий юридичний факт.

Коструба А. В. Элементы механизма правоприменения: гражданско-правовой аспект теории юридических фактов

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению механизма правоприменения и его элементов в сфере частноправовых отношений. Проанализированы элементы механизма правоприменения и их взаимосвязь, определено место механизма правоприменения в механизме правового регулирования имущественных отношений.

Ключевые слова: юридический факт, правоприменение, механизм, правоприменяющий юридический факт.

Kostruba A. The Elements of the Mechanism of Rights Termination: Civil and Legal Aspect of the Jural Facts Theory

Annotation. The article is devoted to the research of legal mechanism of right deprivation and its elements in sphere of private legal relations. The elements of legal mechanism of right-deprivation and their connections are analyzed, the place of legal mechanism of right-deprivation in mechanism of legal regulation the property relations are determined.

Key words: jural fact, right-deprivation, legal mechanism, right-deprival jural fact.